

Uppdaterad åtgärdstabell 2021- 2025 för Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd

Författare Karin Sandberg, Länsstyrelsen i Västmanland

NATURVÅRDSVERKET

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

E-post: natur@cm.se

Postadress: Arkitektkopia AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2021

Omslag: ek i Tidö naturreservat, Västmanland, foto Karin Sandberg

Förord

Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper är ett av flera verktyg för att nå det av riksdagen beslutade miljö kvalitetsmålet Ett rikt växt- och djurliv, och även de övriga sex ekosystemrelaterade miljö kvalitetsmålen. Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper bidrar även till att uppnå Aichimål 12 inom Konventionen för biologisk mångfald som handlar om att senast 2020 ha förbättrat hotade arters bevarandestatus och mål 15, delmål 15.5 i de Globala målen för hållbar utveckling om att hejda förlusten av biologisk mångfald och senast 2020 skydda och förebygga utrotning av hotade arter.

Under 2004 fastställdes det första åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd (Höjer & Hultengren 2004) vilket omfattade perioden 2004–2009.

Åtgärdsprogrammet reviderades efter de erfarenheter som genererades under arbetets gång och 2011 fastställdes ett nytt åtgärdsprogram för perioden 2012–2016. Under 2017 utvärderades programmet av Calluna AB (Toftegaard m.fl. 2018). Åtgärdsprogrammet bedömdes ha varit framgångsrikt men i behov av nya insatser. År 2018 beslutade Naturvårdsverket att programmet skulle förlängas till 2023 samt att de kortsiktiga målen och åtgärdstabellen skulle uppdateras. Nya kortsiktiga mål, ändringar i definition och vision har tagits fram av Länsstyrelsen i Västmanlands län i samverkan med berörda län och aktörer. Vid fastställelse av uppdaterad åtgärdstabell revideras tidigare beslut och programmet förlängs till 2025.

Programmet beskriver fem trädmiljöer som bedöms vara särskilt viktiga att prioritera inom ramen för bevarandeplanering och vid genomförande av skötselåtgärder: grova och gamla ekar, gårdsmiljöer, parker och kyrkogårdar, alléer och andra vägnära träd samt hamlade träd. Åtgärdsprogrammets mål och åtgärder riktar sig i första hand till berörda offentliga aktörer. Övriga aktörers bidrag är mycket viktiga för genomförandet av programmet och arbetet genomförs även fortsättningsvis i samverkan med markägare, markägarnas organisationer, skogsbrukets aktörer, ideella organisationer och andra berörda.

Rapporten innehåller mål samt en kortfattad presentation av angelägna åtgärder under 2021–2025 för att de skyddsvärda trädens bevarandestatus i Sverige ska kunna förbättras. Åtgärderna samordnas mellan olika intressenter, vilket får till följd att kunskapen om och förståelsen för de skyddsvärda trädens värde ökar. Förankring av förslagen till åtgärder har skett genom samråd med berörda aktörer. Gällande åtgärdsprogram finns på Naturvårdsverkets hemsida: Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd ISBN: 978-91-620-6496-9

Stockholm 2 juli 2021

Maria Widemo
Chef Artenheten

Innehåll

FÖRORD	3
BAKGRUNDSBESKRIVNING	6
Definition:	6
Övriga värdefulla träd	6
VISION OCH MÅL	8
Vision	8
Långsiktigt mål (2050)	8
Kortsiktiga mål (2030)	8
ÅTGÄRDER OCH REKOMMENDATIONER	10
Dialog och samverkan	10
Information och rådgivning till markägare	10
Kurser	11
Certifiering	11
Krav på arborister	12
Information till kommuninnevånare	12
Webbplats – information till trädägare	12
Utveckla digital lagring av data om särskilt skyddsvärda träd	12
Trädvårdsplaner och åtgärdsplaner för särskilt skyddsvärda träd i offentliga miljöer	13
Kommunal strategi för träd	13
Samverkansgrupper	13
Råd om skötsel	14
Beredskap mot nya skadegörare och sjukdomar	15
Aktiva åtgärder i fält	16
Skötsel och restaurering av träd i betes- och slåttermarker eller det som tidigare varit betes- eller slåttermarker	16
Friställning av träd utanför betesmarker	16
Träd inom skogsbyar, finntorp och fåbodområden	16
Skötsel av efterträdare	17
Hampling	17
Veteranisering	17
Död ved	18
Skötsel av träd i offentliga miljöer	18
Bevara särskilt skyddsvärda träd framför att avverka dem	19
Skydda träden vid exploatering	19
Återplantering/föryngring	19
Datainsamling och analyser	20
Inventering	20
Övervakning	21

Uppföljning	21
Framtagande av ny kunskap	21
KÄLLHÄNVISNING	23
BILAGA 1	24

Bakgrundsbeskrivning

En långsiktig och framgångsrik bevarandestrategi för biologisk mångfald i trädbärande marker kräver ett helhetstänkande som särskilt beaktar kulturlandskapets trädmiljöer. Dessa miljöer är i många avseenden nyckeln till bevarandet av en mängd hotade växter och djur och utgör dessutom en viktig del av det biologiska kulturarvet. I dagsläget är bevarandearbetet i kulturlandskapets trädmiljöer eftersatt, trots att dessa miljöer ofta innehåller större koncentrationer av gamla och artrika träd än vad som i normalfallet går att finna i skogsmarken. Åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet förväntas ha positiva effekter för över 400 rödlistade arter.

Definition

Med särskilt skyddsvärda träd avses:

- *jätteträd: träd grövre än 1 meter i diameter på det smalaste stället under brösthöjd.*
- *äldre träd: gran, tall, ek och bok äldre än 200 år. Övriga trädslag äldre än 140 år.*
- *grova hålträd: träd grövre än 40 cm i diameter i brösthöjd med utvecklad hålighet i huvudstammen.*

Särskilt skyddsvärda träd definieras här således med utgångspunkt från egenskaper hos det enskilda trädet. Både levande och döda träd ingår i definitionen.

Definitionen har ändrats från *mycket gamla* till *äldre* för att särskilja från Skogsstyrelsens föreskrifter (SKSFS 2013:1).

Övriga värdefulla träd

Träd som inte uppfyller något av kriterierna kan naturligtvis ändå ha ett socialt eller kulturmiljövärde eller värde som livsmiljö för rödlistade arter. De är också viktiga att sköta och bevara så att de kan utvecklas till framtidens särskilt skyddsvärda träd. Dessa träd kallas för efterträdare.

På länsstyrelserna runt om i Sverige har man kartlagt förekomsten av värdeetrakter inom arbetet med grön infrastruktur (GI). I de flesta län finns en värdeetrakt för särskilt skyddsvärda träd eller ädellövmiljöer. Inom dessa värdeetrakter finns rikligt med värdefulla träd som står tillräckligt tätt för att arter som är knutna till särskilt skyddsvärda träd bedöms kunna sprida sig. Värdeetrakterna utbredning förändras hela tiden efter att fler inventeringar genomförs och man hittar nya områden med värdefulla träd. De åtgärder som föreslås i denna åtgärdstabell ska fokuseras till värdeetrakterna, då det är där som åtgärderna gör störst nytta.

Många träd, framförallt de som finns i offentliga miljöer berörs, av flera olika lagar. Vilken lagstiftning som gäller under vilka omständigheter finns beskrivet i skriften *Fria eller fålla* (Mebus 2014). Detta åtgärdsprogram berör inte lagstiftningen utan fokuserar på åtgärder och finansiering av åtgärderna. Det är nödvändigt att alltid stämma av om de planerade åtgärderna behöver dispens eller tillstånd för att utföras.

Särskilt skyddsvärda träd är ovanliga i vardagslandskapet och bör som regel betraktas som omistliga oavsett om de påträffas i skogsmark, odlingslandskap eller urbana miljöer. Arbetet med att bevara och vårda särskilt skyddsvärda träd utgör ett viktigt bidrag till arbetet med miljö kvalitetsmålen *Ett rikt växt- och djurliv, Ett rikt odlingslandskap, God bebyggd miljö* och *Levande skogar*.

Mer information om särskilt skyddsvärda träd finns i Naturvårdsverkets rapport 5411 *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet, 2004–2010*, Naturvårdsverkets rapport 6496 *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd, Mål och åtgärder 2012–2016* samt *Utvärdering av åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd 2004–2016 Slutrapport mars 2018-03-01*, Toftegaard m.fl. (2018).

Den beräknade kostnaden för åtgärder som skulle behöva täckas av Naturvårdsverkets medel för genomförande av åtgärdsprogrammet uppgår till ca 76 420 000 kr under giltighetsperioden 2021–2025. Dock är möjligheten till denna finansiering beroende av årlig resurstilldelning till, och prioriteringar mellan, alla gällande åtgärdsprogram.

Vision och mål

Vision

Grova, gamla och/eller ihåliga träd ska bevaras som ett viktigt värdebärande element i landskapet.

Hamlade träd och övriga träd med sociala och kulturhistoriska värden ska bevaras som ett viktigt värdebärande element i landskapet.

Träden och deras närmiljöer förvaltas på ett sätt som gör att trädens vitalitet och värden för biologisk mångfald och kulturarv bevaras.

Träd äldre än 200 år avverkas inte.

Efterträdare förekommer på ett sätt som gör att det kommer att finnas tillräckligt med gamla, grova och ihåliga träd för att rödlistade arter som är beroende av sådana träd ska kunna finnas kvar i livskraftiga populationer i framtiden.

Åtgärder för att bevara och vårda träden är prioriterade i planering och i operativ verksamhet.

Kunskap och information om trädens värden och behov av skydd och vård finns integrerad i samtliga berörda aktörers verksamheter.

Trädsjukdomar ska inte utgöra ett hot mot särskilt skyddsvärda träd och deras biologiska mångfald.

I visionen har hamlade träd och trädsjukdomar lagts till efter utvärderingens analys (Toftegaard m.fl. 2018).

Långsiktigt mål (2050)

Antalet särskilt skyddsvärda träd har inte minskat på länsnivå jämfört med antalet träd 2012.

Kortsiktiga mål (2030)

Skyddade områden

I skyddade områden är samtliga särskilt skyddsvärda träd utan akut friställningsbehov.

Odlingslandskapet

Minst 80 % av alla särskilt skyddsvärda träd utanför skyddade områden i odlingslandskapet är utan akut friställningsbehov.

Antalet hamlade träd i odlingslandskapet som sköts genom återkommande beskärning har ökat med 10 % utifrån antalet kända träd i respektive län år 2012.

Arealen löväng och trädklädd betesmark i gynnsamt tillstånd enligt artikel 17-rapporteringen för perioden 2007–2012 ska öka med 10 % till 2030 (d.v.s. inom tre rapporteringscykler).

Skogsbyar, finntorp och fäbodområden

Minst 50 % av alla särskilt skyddsvärda träd i skogsbyar, finntorp och fäbodområden är utan åtgärdsbehov.

Alléer

Antalet alléträd har ökat med 5 % utifrån antalet kända alléträd i respektive län år 2012.

Tätort

Trädkronstäckningen i varje tätort är minst 25 % och har ökat med 2 % utifrån krontäckningen 2020.

I varje tätort finns minst en biodepå där kommunen aktivt sparar död ved.

Parker, begravningsplatser, kyrkogårdar och kyrkotomter

Antalet träd i enskilda parker, begravningsplatser, kyrkogårdar eller kyrkotomter minskar inte jämfört med situationen 2012.

Åtgärder och rekommendationer

Dialog och samverkan

Information och rådgivning till markägare

För att uppmuntra markägare att sköta sina träd på bästa sätt behövs information. Information om trädens biologiska, sociala och kulturhistoriska värden, information om var träden finns på just deras mark och information om hur man på bästa sätt sköter träden och varför.

PRIVATA MARKÄGARE

Privata markägare, speciellt lantbrukare, är viktiga aktörer i detta åtgärdsprogram eftersom så många särskilt skyddsvärda träd finns på deras marker. Erfarenhet visar att uppsökande verksamhet i form av brev eller telefonsamtal följt av ett möte är ett bra sätt att nå ut med information om var träden finns (på karta) och hur värdefulla de är. Även information om olika ersättningar är efterfrågat. Länsstyrelsen kan arbeta med rådgivning inom landsbygdsprogrammet om skötsel av betesmarker där skötsel av de särskilt skyddsvärda träden uppmärksammas. Det är viktigt med samarbete inom Länsstyrelsen mellan naturvården och handläggare inom landsbygdsprogrammen gällande åtaganden och rådgivning.

STÖRRE MARKÄGARE

Senast 2023 ska större markägare som till exempel större skogsbolag, stift och stiftelser få tillgång till GIS-skikt med inventerade träd och erbjudas möjlighet till information om värden och skötsel. Målsättningen är att nyckelpersoner på dessa företag och organisationer själva ska ha tillräckligt med kunskap om särskilt skyddsvärda träd för att kunna sprida informationen ut i organisationen så att träden sköts och skyddas på bästa sätt. Det kan de få genom kurser (se nedan) och genom samarbete med länsstyrelsen.

Ansvariga: Länsstyrelserna.

Kurser

FÖRDJUPNINGSKURSER

Nyckelpersoner, d.v.s. personal som ansvarar för planering, genomförande och upphandling av åtgärder som kan omfatta marker med särskilt skyddsvärda träd, på t.ex. statliga myndigheter, kommuner och Svenska kyrkan bör gå fördjupningskurser om trädens värden och skötsel. Även arborister och större privata aktörer behöver denna kunskap. Kurser ska anordnas årligen på nationell nivå. De kan även hållas på regional nivå.

Ansvarig: Den nationella koordinatören.

GRUNDKURSER

Personal som arbetar med trädvård eller utför arbeten nära träd, handläggare som arbetar med detaljplaner, bygglov, exploatering och grävtillstånd, konsulter, markägare och politiker som beslutar i frågor som rör mark och träd bör gå enklare endagskurser om trädens värden och skötsel, gärna med en praktisk del. Kurser bör ordnas årligen i varje län.

Ansvariga: Länsstyrelserna.

KURSER INOM LANDSBYGDSPROGRAMMET

Kurser om skötsel och restaurering av betesmarker och värdefulla träd, gärna med en praktisk del. Syftet är att öka arealen trädklädda betesmarker som kan berättiga till jordbrukarstöd och framöver skötas med ersättning från stöden. Kurser bör ordnas årligen i varje län.

Ansvariga: Länsstyrelserna.

Certifiering

VETcert är en certifiering av arborister och konsulter, där de genom att klara ett prov kan visa att de har tillräcklig kunskap för att bedöma och åtgärda särskilt skyddsvärda träd. I samband med att certifieringen har tagits fram har det även tagits fram kurspaket för arborister och andra som jobbar med skyddsvärda träd.

Det kan under programmets period även dyka upp andra certifieringar som riktar in sig på särskilt skyddsvärda träd. Kurser och certifiering bör ordnas varje år.

Ansvariga: Svenska trädforeningen ordnar kurser och Sveriges arboristförbund ordnar kurser och certifiering.

Krav på arborister

Vid arbete med särskilt skyddsvärda träd är det viktigt att arborister som anlitas har tillräcklig kompetens. Därför bör krav på certifiering ställas vid upphandlingar och uppdrag. Minimumkrav bör vara ”av oberoende organisation certifierad arborist, till exempel ISA Certified Arborist, European Tree Worker eller motsvarande”. För arbete med särskilt skyddsvärda träd bör även krav på VETcert-certifiering eller motsvarande ställas (se ovan). Arboristen ska dessutom ha erfarenhet av liknande arbeten.

Ansvariga: Kravställning på arborister bör prioriteras av samtliga aktörer.

Krav på att entreprenörer använder sig av denna kravställning vid upphandlingar bör finnas.

Information till kommuninnevånare

Samtliga kommuner bör ta fram information om var det krävs marklov för trädfällning enligt bestämmelser i detaljplan eller områdesbestämmelser. Målsättningen är att detta ska vara klart 2023. Detta kan förslagsvis göras på kommunens webbplats och gärna med en karta. För information kring övrig lagstiftning som rör träd ansvarar länsstyrelserna, se åtgärd för webbplats under nästa rubrik.

Ansvariga: Kommunerna.

Webbplats – information till trädägare

En webbplats skapas med relevant information om särskilt skyddsvärda träd, lagstiftningen kring dem, olika möjligheter till bidrag och ersättningar för att sköta träden samt länkar till kartor där man kan se var träden finns i landskapet och värdeetrakter utpekade i GI. Sidorna byggs upp på Länsstyrelsens gemensamma webbplats där det finns möjlighet att skriva allmänna nationella texter som kompletteras med länsvis information. Den nationella koordinatören ser till att ta fram struktur och nationella texter, respektive län fyller på med sitt regionala innehåll.

Ansvariga: Den nationella koordinatören ansvarar för att ta fram en webbplats till 2021 och respektive länsstyrelse ansvarar för att länka till den och lägga till länsvis information.

Utveckla digital lagring av data om särskilt skyddsvärda träd

Allt träddata har nyligen flyttats från Trädportalen till Artportalen. Alla länsstyrelser ska använda Artportalen som sin primära lagringsplats för träddata. En mobil lösning ska tas fram för att på ett enkelt vis kunna inventera träd och föra in träddata i Artportalen.

Ansvariga: Den nationella koordinatören tar fram en app att använda i fält, detta ska vara klart 2021.

Trädvårdsplaner och åtgärdsplaner för särskilt skyddsvärda träd i offentliga miljöer

Trädvårdsplaner är styrdokument som visar på trädens behov av skötsel inom den närmast framtiden. Dessa bygger på de inventeringar som görs (se under rubrik inventering av träd i offentliga miljöer) och är sammanställda av en person med tillräcklig kunskap, exempelvis certifierad arborist, grön besiktningsman eller person med utbildning kring inventering och riskbedömning av träd. Sådana trädvårdsplaner bör upprättas för alla begravningsplatser, kyrkogårdar, kyrkotomter, parker, förskolegårdar, skolgårdar, utemiljön vid äldreboenden, alléträd, träd vid spåranläggningar samt gatuträd och uppdateras minst vart tionde år.

Fokus i trädvårdsplanerna ska ligga på att bevara så mycket som möjligt av de biologiska, kulturhistoriska och sociala värden som kan knytas till träden. De särskilt skyddsvärda träd som pekas ut i planerna bör ha en fastställd åtgärdsplan senast 2024 som beskriver hur varje enskilt träd och den omgivande marken bör skötas för att trädet ska bevaras så länge som möjligt.

Ansvariga: Kommunerna, begravningshuvudmän, Trafikverket och Statens fastighetsverk.

Kommunal strategi för träd

Senast 2024 bör det finnas en kommunal strategi för att långsiktigt behålla särskilt skyddsvärda träd och för att uppnå ökad livslängd för alla träd inom detaljplanelagt område. I strategin är det viktigt med en långsiktig plan för hantering av efterträdare till särskilt skyddsvärda träd.

Ansvariga: Kommunerna.

Samverkansgrupper

NATIONELL TRÄDGRUPP

En grupp med representanter från alla aktörer som berörs av detta program bildas. Gruppen träffas en gång om året och håller kontakt vid behov. Syftet är att bilda ett nationellt kontaktnät för att gemensamt lösa problem och svara på frågor, utbyta erfarenheter och för att på ett smidigt sätt kunna samarbeta kring träd och deras skötsel.

Ansvarig: Den nationella koordinatören för åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd är sammankallande.

ALLÉGRUPP

En grupp med representanter från aktörer som arbetar med alléer. Gruppen träffas regelbundet för att samråda kring förvaltning av alléträd.

Ansvarig: Trafikverket är sammankallande.

LÄNSSTYRELSESNAS TRÄDGRUPP

De handläggare som arbetar med åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd på länsstyrelserna har ett eget nätverk som träffas en gång om året och håller kontakt vid behov däremellan. Gruppen är till för att gemensamt lösa problem och svara på frågor, utbyta erfarenheter och för att på ett smidigt sätt kunna samarbeta kring träd och deras skötsel.

Ansvarig: Den nationella koordinatören för åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd är sammankallande.

LÄNSVISA TRÄDGRUPPER

Varje länsstyrelse ska starta en trädgrupp för sitt län. Till gruppen bör representanter för de som har hand om träd på kommuner, kyrkogårdar och parker bjudas in. Här bör även representanter för Skogsstyrelsen, Trafikverket, större markägare som har många särskilt skyddsvärda träd samt andra intressenter få chans att vara med. Gruppen bör träffas en gång om året och hålla kontakt vid behov däremellan. Gruppen är till för att förmedla information och ordna utbildningar samt ta upp lokala lösningar på olika problem som rör träd och död ved.

Ansvariga: Länsstyrelserna är sammankallande.

KOMMUNALA TRÄDRÅD

Alla kommuner bör inrätta ett trädråd med kompetens i form av trädansvarig, ekolog, arborist, kulturmiljövårdare och stadsplanerare senast 2024. Hur gruppen byggs upp kan förväntas variera mellan olika kommuner eftersom det skiljer så mycket mellan kommunernas storlek och antal träd de berörs av. Gruppen ska verka för sammanhållen planering, styrning och förvaltning av särskilt skyddsvärda träd inom kommunen.

Ansvariga: Kommunerna ansvarar för sin egen grupp.

Råd om skötsel

Till 2022 ska råd tas fram på hur skötsel av mark kring särskilt skyddsvärda träd ska ske. Råden ska bygga på erfarenhet från tidigare projekt och förvaltning, och rikta sig till alla som äger och/eller förvaltar marker med särskilt skyddsvärda träd, även privatpersoner. Råden ska kunna användas som kriterier vid upphandlingar och som kravspecifikation för egen personal.

Ansvarig: Den nationella koordinatören med stöd från Länsstyrelserna och Skogsstyrelsen.

Beredskap mot nya skadegörare och sjukdomar

Många aktörer upplever det som oklart vilken myndighet som har ansvaret om en ny sjukdom eller skadegörare skulle komma till Sverige och vart man kan vända sig för råd. Information om vilken aktör som har vilket ansvar behöver spridas till samtliga aktörer. Informationen ska finnas tillgänglig 2023.

Förutom för de växtskadegörare som omfattas av krav på bekämpning med stöd av växtskyddslagen respektive skogsvårdslagen är det i dagsläget oklart vilken myndighet som har ansvaret för rådgivning om åtgärder för att förhindra eller bekämpa angrepp av växtskadegörare på träd i miljöer som inte omfattas av de areella näringarna. Detta behöver förtydligas. Förtydligandet bör vara klart till 2023.

Ansvariga: Naturvårdsverket, Jordbruksverket, Skogsstyrelsen, SLU och den nationella koordinatören.

Aktiva åtgärder i fält

Skötsel och restaurering av träd i betes- och slåttermarker eller det som tidigare varit betes- eller slåttermarker

Bristande hävd och igenväxning är de största hoten mot särskilt skyddsvärda träd. Därför är åtgärder för att hålla träden i odlingslandskapet friställda den absolut viktigaste åtgärden. Arbetet ska i första hand fokuseras till de värde-trakter för särskilt skyddsvärda träd som finns utpekade inom arbetet med grön infrastruktur (GI).

Det bästa sättet att på lång sikt hålla träden friställda är att hålla marken öppen genom bete eller slåtter i området där träden står. Därför bör fortsatt bete i trädklädda betesmarker prioriteras. Marker som en gång varit hävdade kan restaureras så länge som det finns förutsättningar för bete eller slåtter när restaureringen är klar. Det är nödvändigt att marken fortsättningsvis hävdas.

Ansvariga: Markägare är ansvariga för skötsel av sin egen mark. Bete, slåtter och restaurering av betes- och slåttermarker finansieras med ersättningar från landsbygdsprogrammet. Länsstyrelserna kan hjälpa till med råd och instruktioner till den enskilde markägaren.

Friställning av träd utanför betesmarker

I vissa områden går det av olika anledningar inte att hävda marker som en gång varit betesmarker. Där kan man istället friställa träden utan bete. Vid friställning utan bete måste man vara beredd på att återkomma med röjningar efter 5–10 år.

Ansvariga: Markägare är ansvariga för skötsel av sin egen mark. Länsstyrelserna kan hjälpa mindre markägare med olika typer av ersättning. Skogsstyrelsen kan ge stöd för skötsel av träd på mark klassad som skogsmark.

Träd inom skogsbyar, finntorp och fäbodområden

Träd inom skogsbyar, finntorp och fäbodområden ska beskäras eller frihuggas beroende på behov och förutsättningar att sköta träden.

Ansvariga: Markägare är ansvariga för skötsel av sin egen mark. Skogsstyrelsen kan ge stöd för åtgärder på mark klassad som skogsmark. Länsstyrelserna i Värmland, Dalarna, Gävleborg, Jämtland, Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten kan ge ekonomiska stöd för åtgärder på annan mark.

Skötsel av efterträdare

Efterträdare till särskilt skyddsvärda träd, d.v.s. träd som inte når upp till definitionen, men som har potential att i framtiden utvecklas till särskilt skyddsvärda träd, bör skötas på samma sätt som de särskilt skyddsvärda träden med hävd och friställning. Fokus på skötsel av efterträdare bör ligga i värdetrakter. För yngre träd i tätorter, se förslag om återplantering.

Ansvariga: Respektive aktör är ansvarig för efterträdare på sin mark.

Hamling

Hamlade träd får snabbt höga biologiska värden, även innan de uppnår kriterierna för särskilt skyddsvärda träd. Att fortsätta hamla träd som är inne i en hamlingscykel är högsta prioritet. Träd bör hamlas med ett intervall av 3–10 år beroende på trädslag och växtplats, och absolut senast när hamlingsgrenarna är 10 cm tjocka vid platsen för beskärning.

NYHAMLING

För att få fler hamlade träd bör nyhamling ske i de utpekade värdetrakterna. Nyhamling sker när trädet är ca 10 cm i diameter vid hamlingsstället.

RESTAURERINGSHAMLING

Träd som har hamlingsgrenar tjockare än 10 cm i diameter vid hamlingsstället kan man restaureringshamla, men det ska bara göras om det finns möjlighet för trädet att återgå i en hamlingscykel. Om det gått för lång tid bör man istället fundera på en åtgärd som bidrar till att trädet ska kunna leva under lång tid utan att brytas sönder.

Ansvariga: Markägare är ansvariga för skötsel av sin egen mark. Markägare kan söka ersättning för hamlade träd som står i betesmarker med särskilda värden, slätterängar eller fäbodmiljöer från landsbygdsprogrammet. På övriga områden kan Länsstyrelserna hjälpa mindre markägare med annan ersättning. Skogsstyrelsen kan ge stöd för träd på mark klassad som skogsmark.

Veteranisering

För att skapa strukturer för biologisk mångfald och överbygga glappet mellan de gamla träden och de yngre kan man genom olika åtgärder snabba på utvecklingen hos yngre träd som saknar dessa strukturer. Då skapas strukturer, substrat och mikromiljöer som normalt bildas i mycket äldre träd. Veteranisering görs i första hand på träd som normalt borde ha tagits bort vid gallringar och bör vara en naturlig del vid alla friställningsåtgärder.

Veteranisering bör ske i alla värdetrakter där man gjort bedömningen att det i framtiden kommer att finnas för få gamla träd för att bibehålla den biologiska mångfalden i området. Åtgärden kan med fördel användas i skyddade områden så länge som föreskrifterna tillåter. Veteranisering kan även ske på annan mark.

Ansvariga: Länsstyrelserna och Skogsstyrelsen.

Död ved

Död ved, d.v.s. döda träd eller träddelar efter t.ex. beskärningar och avverkningar, ska i största möjliga utsträckning sparas. Vid åtgärder så som friställningar eller andra huggningar bör 20% av lövveden sparas som död ved. Det kan handla om särskilt skyddsvärda träd som var tvungna att åtgärdas, men det kan också röra sig om yngre träd. Grova stammar är mest värdefullt att spara, men även grenar kan vara viktiga. Mest värdefullt är det om döda träd får stå kvar. Om trädet bedöms vara farligt kan det göras säkrare genom att kapa av grenarna och lämna stammen stående, en så kallad högstubbe. Träd och grova grenar som fallit eller som måste avverkas gör mest nytta om de får ligga kvar så hela som möjligt. Om det inte går kan stammarna och grenarna kapas upp och dras ihop i en hög. Död ved som av någon anledning måste transporteras bort kan bevaras på annan plats, s.k. biodepå (faunadepåer, se nedan).

Ansvariga: Respektive aktör.

UTLÄGGNING AV DÖD VED

Vissa värdeetrakter saknar tillräckligt mycket död ved. Då bör död ved läggas ut i området. Man kan med fördel använda material från närliggande områden där det av olika anledningar inte går att låta den döda veden ligga kvar.

Ansvariga: Länsstyrelserna, kommunerna och Skogsstyrelsen.

BIODEPÅ (FAUNADEPÅ)

Ibland är det inte möjligt att ha kvar död ved på den plats där den fallit. Då kan den läggas på ett mer passande ställe i form av en biodepå, helst i närheten av den plats där den döda veden ursprungligen kommer från. Biodepån bör placeras i ett soligt och varmt läge, gärna mot sydväst, och kan fyllas på med död ved och träddelar allt eftersom. En biodepå kan placeras på en undanskymd plats där den inte är i vägen, eller på en väl synlig plats med en skylt som förklarar vad det är.

Ansvariga: Varje kommun bör skapa minst en biodepå i varje tätort som görs tillgängliga att lägga upp ved på. Biodepån ska utnyttjas av den kommunala verksamheten, men i mån av plats även göras tillgänglig för t.ex. större företag eller privatpersoner i kommunen. Varje begravningshuvudman bör ha en biodepå där död ved läggs upp.

Skötsel av träd i offentliga miljöer

För alla begravningsplatser, kyrkogårdar, kyrkotomter, parker, förskolegårdar, skolgårdar samt utemiljön vid äldreboenden, alléträd, träd vid spåraneläggningar samt gatuträd sköts träd och den omgivande marken i enlighet med trädvårdsplanen (se ovan) så att träden bevaras så länge som möjligt och de biologiska, kulturhistoriska och sociala värdena behålls.

Ansvariga: Kommunerna, församlingarna, begravningshuvudmän, Statens fastighetsverk och Trafikverket.

Bevara särskilt skyddsvärda träd framför att avverka dem

Många särskilt skyddsvärda träd uppfattas ofta i onödan utgöra en säkerhetsrisk, och en del av dessa träd avverkas därför. Detta är ett stort hot mot de särskilt skyddsvärda träden, speciellt vid bebyggda miljöer, gårdsmiljöer, i tätorter och i parker, på begravningsplatser, kyrkogårdar och kyrkotomter. Det finns flera åtgärder för att bevara och skydda träden och minimera behovet av avverkning.

För de träd som uppfattas som en säkerhetsrisk bör en certifierad arborist med utbildning i riskbedömning undersöka om trädet verkligen utgör en säkerhetsrisk. Om trädet är osäkert bör åtgärder för att minska risken vidtas. Det kan handla om till exempel handla om beskärning eller åtgärder i den omgivande miljön så som att flytta stigar. Att bevara så många särskilt skyddsvärda träd som möjligt har högsta prioritet.

Ansvarig: Respektive aktör är ansvarig för träden på sin mark.

Skydda träden vid exploatering

Många träd avverkas eller skadas vid olika typer av exploatering, vid byggen av vägar och i samband med ledningsdragningar. Vanligast är att rötterna skadas. Det finns metoder för att minska onödiga skador och fällning av träd se, *Standard för skyddande av träd vid byggnation 2.0* (Östberg & Stål 2018). Ett viktigt steg är att börja med att kartlägga förekomsten av särskilt skyddsvärda träd redan i planeringsprocessen, se exempel i Östberg & Stål (2018) på hur man ska gå tillväga.

Ansvariga: Sådana skyddsmetoder ska prioriteras av samtliga aktörer, där krav på att entreprenörer använder dessa metoder kan ställas vid upphandlingar och i detaljplaner.

Återplantering/föryngring

Vid nedtagning av träd bör nya återplanteras i området. Välj de trädslag som bäst klarar av att bibehålla de biologiska, kulturhistoriska och sociala värden som finns i området. Trädarter som klassas som främmande bör undvikas och sådana som klassas som invasiva ska aldrig väljas. Det är viktigt att de nya träden ges förutsättningar att bli gamla. Detta är speciellt viktigt i tätorter och vid vägar där träd behöver förutsättningar både under och över mark för att få förutsättningar att klara sig och att marknyttjandet inte krockar med trädens utrymme i marken. Om det fungerar att ha en naturlig föryngring istället för återplantering kan man välja detta och aktivt arbeta med att främja föryngringen i området.

Ansvariga: Samtliga berörda aktörer.

Datainsamling och analyser

Inventering

Målet är att alla särskilt skyddsvärda träd ska vara färdig inventerade till att programmet går ut 2025.

TRÄD I ODLINGSLANDSKAPET

Många län har kommit långt i sin inventering av särskilt skyddsvärda träd. Inventeringsarbete återstår dock och det är önskvärt att alla kommuner i Götaland, samt i södra och mellersta Svealand inventeras klart. Fokus ska vara att inventera särskilt skyddsvärda träd och träd som inom en någorlunda rimlig framtid kan komma att klassas som särskilt skyddsvärda. Inom utpekade värdetrakter bör även efterträdare inventeras.

Inventering ska ske enligt den framtagna manualen för *Inventering av skyddsvärda träd i kulturlandskapet*. Data ska lagras i Artportalen.

Ansvariga: Länsstyrelserna.

TRÄD INOM SKOGSBYAR, FINNTORP OCH FÄBODOMRÅDEN

För länen i Norrland och norra Svealand ska störst fokus ligga på att inventera särskilt skyddsvärda träd och trädmiljöer inom skogsbyar, finntorp och fäbodområden.

Inventering ska ske enligt den framtagna manualen för *Inventering av skyddsvärda träd i kulturlandskapet*. Data ska lagras i Artportalen.

Ansvariga: Länsstyrelserna.

TRÄD I IGENVÄXTA ÄNGS-, BETES- OCH ÅKERMARKER

Förekomster av särskilt skyddsvärda träd på skogsmark, som tidigare varit hävdad, registreras fortlöpande av Skogsstyrelsen. Data ska lagras i Artportalen.

Ansvariga: Skogsstyrelsen.

TRÄD I ALLÉER

Samtliga alléer längs allmänna vägar ska inventeras av Trafikverket. Data ska läggas in i en databas som är tillgänglig för allmänheten. Alléer längs kommunala vägar ska inventeras av respektive kommun. Data ska lagras i en databas som är tillgänglig för allmänheten.

Alla alléer kring enskilda vägar ska inventeras av vägsamfälligheterna som sköter vägen. Detta sker genom ett upprop under år 2022 och inrapportering av resultaten ska göras till Artportalen.

Ansvariga: Trafikverket och berörda vägsamfälligheter.

TRÄD I TÄTORTER

Kommunerna bör inventera särskilt skyddsvärda träd på sin egen mark samt detaljplanelagd mark. På övrig mark inventerar Länsstyrelsen. De ska läggas in i en databas som är tillgänglig för allmänheten.

Ansvariga: Kommunerna och länsstyrelserna.

TRÄD I OFFENTLIGA MILJÖER

För träd i offentliga miljöer, d.v.s. alla begravningsplatser, kyrkogårdar, kyrkotomter, parker, förskolegårdar, skolgårdar samt utemiljön vid äldreboenden, alléträd, träd vid spåranläggningar samt gatuträd, bör samtliga träd inventeras. Särskilt skyddsvärda träd samt träd som på grund av att de står så till eller har fått sådana värden i basinventeringen att man anser att de är riskträd inventeras av person med dokumenterad kunskap, exempelvis certifierad arborist, grön besiktningsman eller person med utbildning kring just inventering och riskbedömning av träd. Inventeringsresultaten ska ligga till grund för de trädvårdsplaner som ska tas fram (se punkt för trädvårdsplaner).

Ansvariga: Markägaren eller förvaltaren ansvarar för att inventera sina träd.

Övervakning

Övervakning av särskilt skyddsvärda träd bör ske inom ramen för regional miljöövervakning.

Ansvariga: Länsstyrelserna.

Uppföljning

Följande parametrar ska följas upp under programperioden:

- Återbesök av ett urval friställda träd för att följa upp igenväxningstakten, där olika metoder att hålla fritt runt träden jämförs.
- Återbesök av ett urval träd där förändring av trädens vitalitet jämförs mellan friställda träd och träd som fortsatt står inväxta.
- Uppföljning av mål inom grön infrastruktur, t.ex. arealmål inom värdestrakter.

Ansvarig: Den nationella koordinatören sammanställer rapporten där respektive länsstyrelse bidrar med data från egna länet.

Framtagande av ny kunskap

Under programperioden ska följande studier genomföras.

STUDIE OM ASKSKOTTSJUKA OCH HAMLING

Det är viktigt att det genomförs en studie om de kombinerade effekterna av hamlings och askskottsjuka. Studien bör leda till att det tas fram rekommendationer för hamlings och annan skötsel av ask.

Ansvarig: Den nationella koordinatören.

STUDIE OM ERSÄTTNINGSTRÄD OCH EXOTISKA TRÄDARTER

Både ask och alm minskar drastiskt i landskapet. Detta i kombination med att många parkförvaltningar gärna planterar exotiska trädslag gör att det är viktigt att undersöka vilka träd som kan fungera som ersättningsträd till i första hand ask och alm, men även till andra inhemska trädslag (Bengtsson och Sandberg 2020). Därefter tas råd om lämpliga trädslag fram och sprids till kommuner och parkförvaltningar

Ansvarig: Den nationella koordinatören.

BEKÄMPNING AV ALMSJUKA

Ett projekt drivet av ansvariga pågår för att bekämpa almsjukan på Gotland. Projektet ska innehålla följande delar: Inventering av smittade träd, destruering av smittade träd och framtagande av och uppodling av resistent kloner av gotländska almar.

Ansvariga: Naturvårdsverket, Länsstyrelsen i Gotlands län och Skogsstyrelsen.

Källhänvisning

- Bengtsson, V. & Sandberg, K. (2020). Stadsträd och biologisk mångfald. Osannolikt giftermål eller ett nödvändigt partnerskap? Trädbladet nr 2. s. 32-38.
- Höjer, O. & Hultengren, S. (2004). Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd. Naturvårdsverket, rapport 5411.
- Mebus, F. (red) (2014). Fria eller fälla, En vägledning för avvägningar vid hantering av träd i offentliga miljöer. Riksantikvarieämbetet
- Naturvårdsverket. (2012). Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd. Mål och åtgärder 2012–2016. Naturvårdsverket, rapport 6494.
- SKSFS 2013:1. Skogsstyrelsens författningssamling. Skogsstyrelsens allmänna råd till 7 kap. 11 § miljöbalken (1998:808) och 6 § förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.
- Toftegaard, T., Andersson, P., Hebert, M. & Björklund, M. (2018). Utvärdering av åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd 2004–2016. Slutrapport 2018-03-01. Calluna AB.
- Östberg, J. & Stål, Ö. (2018). Standard för skyddande av träd vid byggnation 2.0. Sveriges lantbruksuniversitet, Rapport 2018:02

Bilaga 1

Föreslagna åtgärder

Kategori: Ordinarie åtgärdsprogram, Samverkansprogram

Åtgärd	Län	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
Dialog och samverkan							
Information och rådgivning till jordbruksföretag	Alla	Lst	Landsbygdsprogrammet		5 000 000	1	Årligen ²
Information och rådgivning till övriga privata markägare	Alla	Lst	NV-ÅGP	2 000 000		1	Årligen ²
Information och rådgivning till större markägare	Alla	Lst	NV-ÅGP	100 000		1	2023
Fördjupningskurser	Nationellt	Koordinerande län	NV-ÅGP	200 000		1	Årligen ²
Grundkurser	Alla	Lst	NV-ÅGP	2 550 000		1	Årligen ²
Kurser inom landsbygdsprogrammet	Alla	Lst	Landsbygdsprogrammet		1 500 000	1	Årligen ²
VETcert certifiering	Nationellt	Sveriges arboristförbund	Sveriges arboristförbund		0	1	Årligen ²

NATURVÅRDSVERKET RAPPORT 0000
Uppdaterad åtgärdsställ 2021-2025 för Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd

Åtgärd	Län	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
VETcert kurs	Nationellt	Svenska trädforeningen, Sveriges arboristforbund	Svenska trädforeningen, Sveriges arboristforbund		0	1	Årligen ²
Krav på arborister	Alla	Alla	Ingen kostnad			1	Årligen ²
Information till kommuninnevånare	Alla	Kommunerna	Kommunerna		1 000 000	2	2023
Webbplats - information till trädägare	Nationellt	Koordinerande län	NV-ÅGP	20 000			2021
Utveckla digital lagring	Nationellt	SLU Art-databanken	SLU Art-databanken		200 000		2021
Trädvårdsplaner och åtgärdsplaner	Alla	Kommunerna, Begravningshuvudman, Statens fastighetsverk, Trafikverket	Kommunerna, Begravningshuvudman, Statens fastighetsverk, Trafikverket		30 000 000	1	2024
Kommunal strategi för träd	Alla	Kommunerna	Kommunerna		10 000 000	1	2024
Nationell trädgrupp	Nationellt	Koordinerande län	NV-ÅGP	10 000		1	Årligen ²
Allégrupp	Nationellt	Trafikverket	Trafikverket		10 000	1	Årligen ²
Länsstyrelsernas trädgrupp	Alla	Lst	NV-ÅGP	10 000		1	Årligen ²

NATURVÅRDSVERKET RAPPORT 0000
Uppdaterad åtgärdsstabell 2021-2025 för Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd

Åtgärd	Län	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
Länsvisa trädgrupper	Alla	Lst, kommunerna	NV-ÅGP	200 000		1	Årligen ²
Kommunala trädråd	Alla	Kommunerna	Kommunerna		10 000 000	2	Årligen ²
Råd om skötsel	Nationellt	Koordinerande län	NV-ÅGP	30 000		2	2022
Beredskap mot nya skadegörare och sjukdomar	Nationellt	Lst, NV; SLU, Skogsstyrelsen, Jordbruksverket	NV-ÅGP	30 000		2	2023
Aktiva åtgärder i fält							
Restaurering av trädklädda betes- och slåttermarker	Alla	Markägare	Landsbygdsprogrammet		30 000 000	1	Årligen ²
Friställning utanför betesmarker	Alla	Markägare	NV-ÅGP, NV-skötsel, Skogsstyrelsen, respektive aktör, olika projekt	24 000 000	20 000 000	1	Årligen ²
Skötsel av träd i skogsbyar, finntorp och fåbodsområden	S, W, X, Y, Z, AC, BD	Markägare	NV-ÅGP, NV-skötsel, respektive aktör, Skogsstyrelsen	5 000 000	5 000 000	1	Årligen ²

NATURVÅRDSVERKET RAPPORT 0000
 Uppdaterad åtgärdsstabell 2021-2025 för Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd

Åtgärd	Län	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
Skötsel av efterträdare	Alla	Markägare	NV-ÅGP, NV-skötsel, Skogsstyrelsen, respektive aktör, olika projekt	5 000 000	5 000 000	1	Årligen ²
Hamling av träd i betesmarker/slättermarker	Alla	Markägare	Landsbygdsprogrammet		6 500 000	1	Årligen ²
Hamling utanför betesmarker/slättermarker	Alla	Markägare	NV -skötsel, NV-ÅGP, respektive aktör, olika projekt	5 000 000	5 000 000	1	Årligen ²
Veteranisering	Alla	Markägare	NV-ÅGP, NV-skötsel, respektive aktör, olika projekt	1 500 000	1 500 000	2	Årligen ²
Död ved (spara, förstärka)	Alla	Lst, kommunerna	NV-ÅGP, NV-skötsel, respektive aktör	5 000 000	6 000 000	1	Årligen ²
Utläggning av död ved	Alla	Lst, kommunerna, Skogsstyrelsen	NV-ÅGP, NV-skötsel, Skogsstyrelsen, kommunerna	5 000 000	6 000 000	2	Årligen ²

NATURVÅRDSVERKET RAPPORT 0000
 Uppdaterad åtgärdsställ 2021-2025 för Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd

Åtgärd	Län	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
Skapa biodepåer (faunadepåer)	Alla	Kommunerna, begravningshuvudman	Kommunerna, begravningshuvudman		6 000 000	2	Årligen ²
Skötsel av träd i offentliga miljöer	Alla	Trafikverket, Kommuner, Statens fastighetsverk, församling, Begravningshuvudman	Trafikverket, Kommuner, Statens fastighetsverk, församling, Begravningshuvudman		20 000 000	1	Årligen ²
Bevara särskilt skyddsvärda träd framför att avverka dem.	Alla	Alla	NV-ÅGP, NV-skötsel, Kommuner, Trafikverket, Statens fastighetsverk, församlingarna, samt olika projekt	5 000 000	6 000 000	1	Årligen ²
Skydda träd vid exploatering	Alla	Alla	Respektive aktör		7 500 000	1	Årligen ²
Återplantering/förnygring	Alla	Alla	NV-ÅGP, NV-skötsel, respektive aktör	2 000 000	20 000 000	1	Årligen ²

NATURVÅRDSVERKET RAPPORT 0000
Uppdaterad åtgärdsstabell 2021-2025 för Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd

Åtgärd	Län	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
Datainsamling och analyser							
Inventering av träd i odlingslandskapet	Alla	Lst	NV-ÅGP	10 000 000		1	2025
Inventering av träd i skogsbyar, finntorp och fäbodområden	S, W, X, Y, Z, AC, BD	Lst	NV-ÅGP	700 000		1	2025
Inventering av träd i igenväxta ängs-, betes- och åkermarker	Alla	Skogsstyrelsen	Skogsstyrelsen		10 000	1	2025
Inventering av träd i alléer	Alla	Trafikverket, kommunerna, vägsamfälligheter	Trafikverket, kommunerna		2 000 000	1	2025
Inventering av träd i tätorter	Alla	Kommunerna, Lst	Kommunerna, NV-ÅGP	1 000 000	15 000 000	1	2025
Inventering av träd i offentliga miljöer	Alla	Trafikverket, Kommuner, Statens fastighetsverk, församling, Begravningshuvudman	Trafikverket, Kommuner, Statens fastighetsverk, församling, Begravningshuvudman		5 000 000	1	2025
Övervakning	Alla	Lst	Miljöövervakning		3 600 000	1	2025

Åtgärd	Län	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
Uppföljning	Alla	Lst	NV-ÅGP	2 000 000		1	2025
Studie om askskottsjuka och hamling	Nationellt	Koordinerande län	NV-ÅGP	70 000		2	2025
Studie om ersättningsträd och exotiska trädarter	Nationellt	Koordinerande län	NV-ÅGP		40 000	1	2025
Bekämpning av almsjuka	I	Lst I, Skogsstyrelsen, NV	Extern finansiering		25 000 000	1	2025
Total uppskattad kostnad för åren 2021-2025				76 420 000	242 860 000		

¹ - Angivet år ska ses som en riktlinje under förutsättning att åtgärden kan finansieras och kan komma att flyttas framåt på grund av resursbrist.

² - Kostnaden som anges är den totala summan under programperioden